

habitants fa que aquests es dissocien momentàniament de la multitud i que les seues vides adquirisquen protagonisme. Juntament amb aquests instants irrompen notícies periodístiques, que vénen a fer el contrari: redueixen els hòmens, inventen un discurs sobre les seues vides i els simplifiquen.

Aquestes van ser les traduccions del passat immediat. Aquests, alguns noms per a la possible traducció del futur. De Portugal: Agustina Bessa-Luís, Lidia Jorge, Mário de Carvalho, Almeida Faria, Antonio Ramos Rosa, Cesário Verde o Camilo Pessanha. Del Brasil: Clarice Lispector, Osman Lins, Dalton Trevisan, Cecília Meireles, Carlos Drummond de Andrade i Ferreira Gullar. De l'emergent literatura d'Àfrica: l'angolés José Eduardo Agualusa. Un parell de situacions que seria desitjable que canviaren: la distància amb

els nous autors de literatura en portugués i les dificultats de distribució i poca difusió que tenen les traduccions de les editorials més modestes.

Expressament no he fet referència a les traduccions del gallec, pràcticament invisibles el 2004, per considerar que aquesta literatura, tot i tenir forts vincles lingüístics i culturals amb el portugués, forma part d'una altra tradició i d'una altra realitat que mereixeria un espai propi.

Quan ix aquest número es compleixen vint anys de la primera edició del *Diccionari portugués-català* de l'Enciclopèdia Catalana. El projecte s'inseria dins d'un altre més ampli: restablir i intensificar els contactes, sense intermediació d'altres llengües, entre el portugués i el català, després dels anys d'obligada clausura de la dictadura. Manuel de Seabra, portugués, i

Vimala Devi de Goa en van ser els autors. Ambdós han treballat per l'intercanvi i el mutu coneixement de la literatura en portugués i en català. Manuel de Seabra, per exemple, ha escrit la seua narrativa en les dues llengües. L'esmentat Josep Domènech Ponsatí també combina en els seus poemes el català i el portugués en dicció brasilera. Ha propiciat versions d'autors en llengua catalana per a públic brasiler, distribuïdes en *plaquetes* restringides. Gràcies a aquesta iniciativa, Fuster, Carner, Pla, Calders, Rodoreda, Foix, Mesquida i Monzó van entrar silenciosament al Brasil. Esperem que continue havent-hi amants del bilingüisme literari i que seguiscuen entrant a la nostra casa, cada dia més sorollosament, els escriptors d'expressió portuguesa.

Els numeros no enganyen: traduccions de les literatures d'Europa Central i Oriental

Avui existeixen a Europa, més enllà de la línia de demarcació feliçment oblidada de Trieste-Königsberg, vintidós Estats (Albània, Armènia, Azerbaidjan, Bielorússia, Bòsnia, Bulgària, Croàcia, Eslovàquia, Eslovènia, Estònia, Geòrgia, Hongria, Letònia, Lituània, Macedònia, Moldàvia, Polònia, Txèquia, Romania, Rússia, Sèrbia i Ucraïna). I si hem de parlar de literatures, encara en trobaríem alguna més. El dia que els zíngars decideixin convertir l'última gran tradició oral d'Europa sistemàticament a la lletra impresa, tindrem molta feina, però mirant els segles passats no podem esquivar la qüestió delicada de les obres literàries escrites en alemany. Ho exposo només a tall d'exemple per fer reflexionar sobre el pes de les grans llengües.

Després dels clàssics russos del segle XIX, els escriptors en llengua alemanya, com Franz Kafka o Paul Celan, representen la fita següent en la penetració de la literatura escrita a l'est a la

consciència de la «vella» Europa. Si Kafka hagués escrit en txec, no hauria creat l'adjectiu «kafkià», que es troba en diccionaris de desenes de llengües.

En el cas de Celan no és només la llengua alemanya que va fer possible produir el gran eco d'un crít que hauria pogut quedar ofegat a la plana d'Ucraïna, sinó també el fet que es veiés obligat a l'exili sense retorn possible.

Per molt dur que resulti constatar-ho, les circumstàncies polítiques que han colpit aquesta regió han ajudat molt a disseminar la literatura més enllà dels límits de les cultures particulars. Acabada la Segona Guerra Mundial, s'afegeixen a aquest reguitzell d'obres els autors que viuen a l'exili, sense que importi quina difusió o grandària té la llengua en què escriuen: Gombrowitz, Milosz o Brodsky, Kundera o Κίπ. Tot just a partir de la meitat dels vuitanta, la porta s'obre també per als autors que no han abandonat mai casa seva, de manera que Europa coneix la veu dels dissidents com Hrabal. Però a partir d'aquí i amb l'ajut dels premis literaris més importants, sobretot del Nobel, s'ha creat un «ranqing inter-

nacional» (Anna Sawicka a *Caràcters*, número 11, 2004) de «valors segurs» (Jan Schejbal, *ibd.*) que representa el criteri predominant perquè un editor decideixi publicar una traducció al català, com passa també en totes les altres cultures europees. D'aquesta manera, quan una obra aconsegueix entrar a la llista d'èxits, difícilment l'abandonarà abans de recórrer les llengües de tot el continent. Però alhora hi ha els mestres literaris que han nodrit generacions senceres de deixebles que queden tancats dins dels calaixos de les fronteres nacionals.

Les biblioteques de *més enllà* no són plenes només d'obres en la llengua pròpia, sinó que les cultures de l'est han creat entre elles una densa xarxa de relacions que tampoc mai ha transcendit cap a l'oest. Només un apunt: *La Balada de la trompeta i del núvol* (1956), de l'eslovè Ciril Kosmac, ha sortit a França en una edició comercial tot just el 1999 sense haver despertat gaire ressò, mentre que a Rússia aquesta obra ha venut un milió i mig de còpies. L'èxit rotund es pot explicar amb l'agilitat de l'autor per introduir una esclatxa corrosiva a l'estètica del realisme socialista. La mirada de l'art literari, capaç de fer veure la veritat oficial des d'un altre punt de vista, és encara avui el seu principal atractiu. Com un reflex al mirall, aquesta literatura ens força a revisar coses ben pròximes i conegudes. Les traduccions dels autors de l'est ens fan afrontar els crims nazis que a Itàlia, Espanya o França fa dècades que han caigut en el silenci o reconèixer el que feia basarda als intel·lectuals d'esquerra als països democràtics: el comunisme era un engegament que va provocar un patiment terrible.

Caldria, però, aconseguir que el tòpic de la lluita contra els sistemes totalitaris quedi ampliat amb obres literàries que observin el món anterior a les dues grans guerres més enllà dels clàssics russos, com també obrir la traducció als autors que facin una radiografia del present i de la transició cap a la democràcia. Són poques les obres que arriben al català d'aquests dos àmbits i el 2004 no n'hi ha hagut cap.

Les traduccions al català al llarg de l'any 2004 mostren que la tradició més ben representada continua sent el cànion rus. Aleksandr Serguéievitx Puixkin s'hi ha fet present amb dos lli-

bres. *Teatre complet* (Llibres de l'Index), en versió de Jaume Creus, conté el conegut drama de *Borís Godunov*, a més a més d'*Escenes dramàtiques*, mentre que Helena Vidal ha traduït el llarg poema *El genet de bronze* (PPU), que descriu una inundació devastadora a la ciutat de Sant Petersburg. La representació de *Les tres germanes* d'Anton P. Txékhov al Teatre Nacional ha propiciat que la versió de Narcís Comadira s'hagi publicat també en forma de llibre (Proa). Només *Godunov* tenia una traducció catalana, que datava del llunyà 1934; la resta són aportacions noves al compendi de grans clàssics de la literatura universal que tenen una versió catalana.

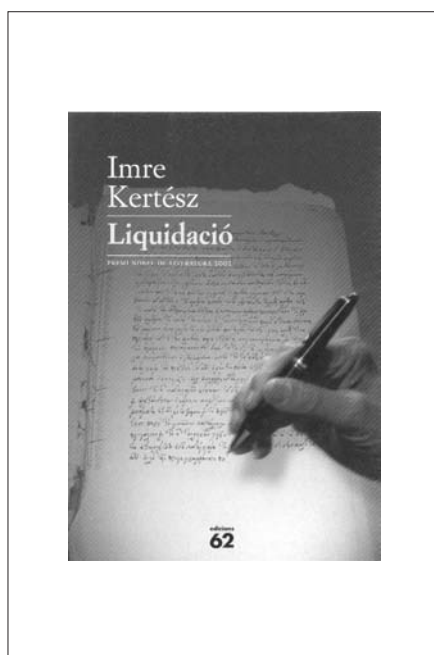
En aquests casos no es tracta d'assabentar el públic de l'existència d'un autor, encara que les noves traduccions poden ajudar a descobrir les facetes menys divulgades de noms consagrats, com és el cas de les peces dramàtiques de Puixkin i de la seva poesia, que a Rússia forma part de la memòria col·lectiva mentre que a fora és poc coneguda (Dyakonova, *Avui*, 5-IV-05). Més que altres mediadors entre les cultures literàries, els traductors dels clàssics s'exposen a una doble exigència. No n'hi ha prou de trobar un equivalent que transmeti fidelment el contingut, sinó que aquestes traduccions són una mena de camp de proves per demostrar que la llengua d'arribada és prou rica i versàtil per contenir la literatura en majúscula. A més a més, *Godunov* s'ha de poder cantar i Olga, Irina i Maixa han de poder pronunciar

les frases dels diàlegs amb naturalitat a dalt de l'escenari. Les versions de Creus i Comadira compleixen aquest requisit admirablement.

Els versos sense cap mena de rima i amb número variable de síl·labes amb què Helena Vidal ha traduït *El genet de bronze* deuen haver molestat més d'un entès. Haig de reconèixer, però, que m'han produït un efecte semblant a la consigna de Gombrowicz, que cridava que ens hem «d'alliberar de la Forma». Comprenc perfectament aquella frase de la ressenya que parla de versos que han passat a la memòria col·lectiva d'un poble, perquè encara podria recitar uns quants poemes eslovens i alemanys amb els que em van escolaritzar, amb aquell ritme implacable de iambes o troqueus construïts mitjançant l'intercanvi de síl·labes àtones i tòniques. És sorprenent descobrir que, fins i tot sense el vestit mètric, la força de les imatges i el desenvolupament de la trama d'un gran mestre no es veuen afectats.

Svetlana Makarovic també colpejava la taula per fer comprendre quin era el ritme que havien de seguir els seus traductors, reunits a Farrera de Pallars la primavera del 2001, i va aconseguir dirigir així una orquestra formada per dues generacions de poetes catalans (F. Formosa, V. Alonso, J. Creus, T. Martínez Inglés, M. Mateu i F. Parcerisas) i traductores (T. Paulica, A. Calvet, S. Briški, S. Ćkrabec i I. Pelegrí). El volum *He somniat que havies mort* (Emboscall i ILC), aparegut l'any passat, recull el resultat d'aquest taller. A més a més dels versos mètricament exigents de l'esmenada poeta, presenta també la poesia urbana de Brane Mozetic.

La resta de traduccions, però, representa aquella mirada penetrant amb la qual els escriptors han sabut conjurar el mal que van provocar els règims totalitaris. Des de Polònia arriba el 2004 la novel·la d'Andrej Szczypiorski *Una missa per la ciutat d'Arras* (Edicions 62), traduïda per Anna Rubió i Jerzy Slawomirski, i el recull de poemes d'Adam Zagajewski *Terra de foc* en versió de Xavier Farré. La ciutat d'Arras serveix a Szczypiorski com a correlat per mostrar els mecanismes que es desporten en una comunitat que no té llibertat de moviment i pensament. La Inquisició, la persecució de jueus o heretges i la pesta, que emmarquen aquesta obra, són motius freqüents en

altres obres literàries escrites sota el jou del comunisme per fer palès d'una manera metafòrica el malestar que havia impregnat aquestes societats. Els horrors de la guerra, els camps nazis i els gulags, la repressió i l'exili troben l'eco també en la poesia d'Adam Zagajewski. La seva *terra de foc*, on les cases de la infantesa han desaparegut sota la teulada de la inexistència, és l'espai de la memòria. Els records són l'únic que el temps, que s'enduu la vida, ens deixa. Però aquests records, malgrat que les brases els han ennegrit, com diu el poeta, també brillen amb la llum daurada de la flama. El foc que destrueix i embruta, però alhora escalfa i il·lumina, és la imatge més potent d'aquest recull i mostra per si mateixa la força del poeta polonès. Tant en el cas de la parella de traductors Rubió Slawomirski com en la versió de Farreres no entrebanca la lectura. Esdevenir invisible, desaparèixer dins del text fins al punt que el lector pugui oblidar que és davant d'una traducció, és probablement l'objectiu màxim de qualsevol traductor.

Una de les evolucions més favorables que ha tingut un escriptor, dins d'aquest dictamen de noms consagrats al qual està sotmès tot el panorama literari, pertany sense dubte a Imre Kertész, i avui ja podem dir que ha superat la síndrome del Premi Nobel i que no desapareixerà amb la proclamació d'un nou guanyador. *Kaddish pel fill no nascut* (Quaderns Crema) i *Liquidació* (Edicions 62), gràcies a la incansable feina d'Eloi Castelló, continuen i desenvolupen també en català aquella promesa d'un món literari ric i interessant, encara que dolorós i despietat, que va obrir la novel·la *Sense destí*, coneguda arreu del món tot just fa tres anys. Ja la primera obra obria una perspectiva nova en els testimoniatges dels camps de concentració. Abans que el coneguéssim, la ironia semblava impossible en un relat que havia d'afrontar vivències de tanta duresa. Però l'escriptor hongarès no ha deixat de sorprendre tampoc amb les obres següents, que aconsegueixen afrontar literàriament el que ve després de l'horror: no només els primers mesos o anys després del retorn, de lluita per sobreviure els records massa vius, sinó tota una llarga vida que queda a algú que va conèixer els camps d'extermini

en una edat tan tendra com ell. És realment un llegat colpidor.

L'última obra que encara queda per comentar també és un testimoni dels camps nazis. El nonagenari Boris Pahor de Trieste conta en *Necròpolis* (Pagès) el seu calvari, que va començar en un assentament de presoners a l'alta muntanya a França, a la regió de Vosges, i mostra amb la nitidesa d'una càmera fotogràfica que als camps morien també noruecs i francesos, txecs, russos i holandesos, i que quan es tractava d'eliminar l'oposició política no eren empresonats només els comunistes. Ell mateix no ho era i va anar a parar entre les ombres a causa d'un article publicat a la premsa local en la seva llengua natal, l'eslovè, durament perseguida pel feixisme italià des del començament dels anys vint. També aquest llibre, espero, afegeix una peça important per comprendre el mecanisme complex que ha fet possible la Segona Guerra Mundial i tots els horrors que s'han produït al seu abric.

L'expressió «Europa de l'Est» ha adquirit la patina de prejudici i, per evitar aquest terreny relliscós, alguns prefereixen parlar de les literatures «eslaves». Els departaments de filologia eslava tenen evidentment tot el sentit, perquè per estudiar la flexió dels verbs, la fonètica o l'ordre de les paraules en la frase cal treballar dins de l'entorn de llengües semblants. Però la literatura no és només el producte de la llengua, sinó de molts altres factors,

per això un terme com el de literatures esclaves té poc sentit i, a més a més, produeix el dany col·lateral de desvincular els pobles no eslaus de l'àmbit històric i geogràfic al qual pertanyen. Així resulta que fins i tot a les llibreries els autors albanesos, romanesos i hongaresos són exiliats a un prestatge separat, mentre que els eslaus s'amunteguen un al costat de l'altre.

La conseqüència més greu d'aquesta divisió filològica, heretada del segle XIX, és la falta de disciplines acadèmiques que siguin capaces d'estudiar la complexitat del món literari a Europa. Les universitats no són capaces de produir crítics solvents per afrontar la producció actual ni de posar en un context més general el llegat literari més enllà de quatre o cinc grans llengües europees. Els estudis de magiarística probablement trigaran anys a arrelar en alguna universitat catalana, igual com els periodistes, majoritàriament, continuaran escrivint sobre les novetats literàries gràcies als apunts fets a les rodes de premsa. De totes maneres, ser marginal té algun avantatge precisament en aquest aspecte. Encara que els últims anys he vist algun estrall de crítics ocasionals, les poques traduccions que arriben d'aquests països al català reben comentaris d'entesos perquè cap periodista es molestaria a tenir-los en compte.

«Llegint els llibres podem, d'una manera ben barata, saber tot sobre nosaltres mateixos», constata amb ironia esmolada Elfride Jelinek en la novel·la *Lust (Plaer, 1989)*, dedicada a l'esposa feliç d'un fabricant de paper. Ella també és, tot i el Premi Nobel i nombrosos lectors arreu del continent, un d'aquells autors de l'est (la longitud de Viena és dos graus més cap a l'est que la de Praga o Ljubljana) que mai arrelaran en català. Amb dues novel·les n'hi ha ben bé prou perquè acumulin pols als prestatges de les llibreries, diuen. Amb la mateixa arma de números freds que es fa servir per justificar les traduccions de Dan Brown o Paulo Coelho constato que menys de deu obres traduïdes al llarg de tot un any, per representar una vintena de cultures amb una població que supera els dos-cents milions de persones, no en són gaires. Què hi farem, els números no enganyen.

